

eeuwse zeelieden, maar vooral dat van hun vrouwen en andere familieleden is na het lezen van *Een vriendelijke groetenisse* een stuk dichterbij gekomen.

Annette de Wit

Marinemuseum, Den Helder

Gabri van Tussenbroek, *The architectural network of the Van Neurenberg family in the Low Countries (1480-1640)*. Architectura Moderna 4 (Turnhout: Brepols, 2006) 250 p. ISBN 9782503518473

Dit is de bewerkte en Engelstalige versie van het in 2001 in Utrecht verdedigde proefschrift *Bouwen voor stad en land. Overzicht van het handelsnetwerk van de aannemersfamilie Van Neurenberg in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1480-1640)*. Met zijn proefschrift en dit boek geeft de auteur een belangrijke aanvulling op de meer traditionele architectuurgeschiedenis want hier staan niet zozeer bouwstijlen en architecten van naam en faam centraal, maar de relatief onbekende familie Van Neurenberg die generaties lang handelde in Naamse natuursteen. De geschiedenis van deze familie is de kapstok waaraan Van Tussenbroek twee thema's hangt: de veranderingen in de organisatie van het bouwbedrijf in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw én de uitbreiding van het afzetgebied van Naamse natuursteen in de Noordelijke Nederlanden en daarbuiten.

Het verhaal van de familie begint met Coenraad I van Neurenberg (ca. 1465 – ca. 1542) die als steenhouwer en steenhandelaar voornamelijk actief was in Maastricht en omgeving. Met steenwinning heeft de familie zich vermoedelijk nooit beziggehouden, maar uiteraard beschikten de Van Neurenbergs wel over goede contacten in het Naamse productiegebied. De wijze waarop men de handel vorm gaf, stemt overeen met wat we van de vroegmoderne handel weten. Netwerken van familieleden, vrienden en collega's speelden een belangrijke rol in het zakenleven. Zo maakte de familie Van Neurenberg deel uit van een uitgestrekt netwerk van steenhandelaren en steenhouwers, maar onderhield ze in de decennia na omstreeks 1600 ook contacten met opdrachtgevers en architecten als Hendrick de Keyser (Amsterdam), Lieven de Key (Haarlem) en Hendrick van Bilderbeeck (Leiden) en tevens met bekende koopmansfamilies als Trip en De Geer. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werden de handelsbelangen van de Van Neurenbergs minder prominent en richtte men zich op bestuurlijke functies (en de daaraan verbonden inkomsten). Ook dat is een bekend fenomeen en het vernieuwende van de studie van Van Tussenbroek ligt dan ook niet hier, maar in wat hij over het bouwbedrijf en de steenhandel naar voren brengt.

De organisatie van het bouwbedrijf onderging in de bestudeerde periode ingrijpende veranderingen. De oudste generaties Van Neurenberg combineerden de handel in Naamse steen met activiteiten als meester-steenhouwer, ontwerper en aannemer. Van een strikte scheiding daartussen was in de late middeleeuwen nog nauwelijks sprake en door hun bouwactiviteiten verspreidden de Van Neurenbergs en anderen de vormentaal uit de Maasvallei naar het noorden. In de zestiende eeuw veranderde dit. In toenemende mate werden handel, vervaardiging en ontwerp het domein van gespecialiseerde beroepsgroepen. Vooral in de snel groeiende Hollandse steden waren steenhandelaren als de familie Van Neurenberg niet langer betrokken bij het hele bouwproces. Dat werd voortaan aangestuurd vanuit het stadsfabriekambt. De steen-

handelaar leverde slechts wat hem door de opdrachtgever en architect werd gevraagd en alleen in kleine steden of bij particuliere opdrachtgevers hadden de steenhandelaars nog invloed op ontwerp en organisatie van het bouwproces. Het is ook in deze jaren dat de architect naar voren trad als een onafhankelijke *professional*, die lang niet altijd meer een achtergrond had in het bouwambacht.

De handel in Naamse steen werd sterk beïnvloed door de politieke en economische veranderingen die zich in het kielzog van Beeldenstorm en Opstand in de Nederlanden voltrokken. Door de blokkade van de Schelde werd de Brabantse natuursteen benadeeld en verwierven natuursteen uit de Maasvallei en vooral ook Bentheimer zandsteen een dominante positie op de Nederlandse markt. Met de talrijke stadsuitbreidingen ontwikkelde de vraag naar natuursteen zich daar stormachtig en het zal niet verbazen dat Amsterdam de belangrijkste markt voor natuursteen in de Republiek werd. Wat mij het meest trof was het *prefab* karakter van het vroegmoderne bouwbedrijf. Van natuurstenen ornamenten tot sluizen en zelfs complete gevels werden op bestelling en van tekening in het winningsgebied gemaakt en vervolgens verscheept naar de bouwplaats.

Het zal duidelijk zijn dat Van Tussenbroek op een aantal terreinen belangrijke zaken te melden heeft. De brede aanpak, die voortvloeit uit de poging tot reconstructie van het professionele netwerk van de familie Van Neurenberg, bewijst daarmee zijn waarde. Maar er zijn ook nadelen verbonden aan deze aanpak. Veel thema's die in het kielzog van de familiegeschiedenis worden behandeld, zijn verspreid geraakt over het boek en dat komt de leesbaarheid niet ten goede. Meer fundamenteel is het probleem dat ook deze poging tot integrale geschiedenis leidt tot een gebrek aan focus. De auteur raakt aan belangrijke thema's als vroegmodern ondernemerschap, de bouwpraktijk, de specialisatietendens in het bouwbedrijf, de rol van de stadsfabriekambten en de steenhandel in een tijd van grote politieke en economische veranderingen, maar geen van deze zaken wordt grondig uitgewerkt en krijgt de aandacht die het verdient. Daardoor blijft de lezer achter met een enigszins onvoldaan gevoel. Laten we deze vernieuwende studie daarom vooral beschouwen als een verkenning van belangrijke onderzoeksthema's en een aansporing tot het doen van diepgravend vervolgonderzoek naar het bouwbedrijf in de overgangperiode van de late middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd.

Clé Lesger

Universiteit van Amsterdam

Laura Lee Downs, *Writing gender history*. Writing History series (Londen: Hodder Arnold, 2004) 209 p. ISBN 0340807962

Laura Lee Downs, onderzoeksdirecteur van het Centre de Recherches Historiques, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales in Parijs, heeft met *Writing gender history* een handzaam en helder overzichtswerk van de historiografie op het gebied van gender geschreven. Hoewel het boek inmiddels enkele jaren geleden is gepubliceerd, is het zeer de moeite waard het onder de aandacht van sociaal- en cultuurhistorici te brengen.

De uitgave maakt deel uit van de serie Writing History van uitgeverij Hodder Arnold en is een overzicht van de verschillende theorieën en methodes die historici